

KÖNYVESPOLC

Két honismereti olvasókönyv Komárom-Esztergom megyéből¹

1. A megyetörténeti olvasókönyvek – főképp a levéltárak jóvoltából – csaknem három évtizedes múltra tekintenek vissza. Az elsőt a Zala Megyei Levéltár jelentette meg Degré Alajos válogatásában, az utolsót pedig Ortutay András Komárom megyében. E publikációk között látott napvilágot e sorok írójának tollából 1967-ben a Somogy megyei helytörténeti olvasókönyv.²

A kötet elé rövid megyetörténet került a honfoglalással nyitja és 1956-tal zárja a mondanódóját. A másfél száz dokumentumból a középkort 33 (ennek is a fele a nagy múltú Esztergomra vonatkozik), a hódoltságot 25, a kései feudalizmust 22, a szabadságharcot és a neoabszolútizmust 24, a tanácsköztársaság leveréséig tartó korszakot 13, a Horthy-korszakot 15, míg a második világháború utáni korszakot 19 dokumentum képviseli. Az izléseken kiállított kötetben a válogató levéltáros nem a teljes dokumentáció közlésére vállalkozott, hanem lényegretörő kiemeléssel közölte azokat. Így a forrásrészletek a levéltár és a megye történetéhez illeszkedve, valamiféle történelmi *digestet* jelentenek Komárom megye történetéből.

A jó szemű válogató gyűjteménye nem vállalkozott sem a források értékelésére, sem pedig azok magyarázatára; a források feltüntetésére azonban igen.

Csak sajnálom a megrövidített tartalmakat és részleteket, hiszen sokszor félüresen maradt oldalakon nem kellene a fehér foltoknak világítani az ürességtől, azokon jelentős többletet is közölhetek volna a dokumentumokból. Kár, hogy az értékes szövegeket az elszürkült xeroxmásolatok olvashatatlaná teszik, de az is kár, hogy hiányzik a kötetből egy válogatott bibliográfia és egy hasznos név- és helymutató.

¹ Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv. Válogatta és szerkesztette Ortutay András. Tatabánya, 1988. – Esztergomi Helikon. Válogatta és szerkesztette Nagyfalusi Tibor és Virág Jenő. Tatabánya, 1989.

² Harminc nemzedék vallomása Somogyról (amely modellértékű levén) 583 oldal terjedelemben látott napvilágot 316 levéltári és könyvtári dokumentummal, műemlékjegyzékkel, bibliográfiával és kétívnyi képes történettel. E kötetnek – miután már évek óta nem volt kapható még az antikváriumok polcain sem – napjainkban készül második, bővített, kétkötetes kiadása.

A modern történész szívesen látott volna a kötetben Komárom megye történeti képből összeállított képsorokat is egy-két ívnyi terjedelemben, tudva annak igazságát, hogy a képes történelemből többet lát és tanul kis- és nagydiák, de a szakemberek is tisztában vannak a képekkel ábrázolt történelmi olvasókönyvek nevelő és oktató hatásával.

Mindent egybefogva leírhatjuk, hogy a Komárom megyei olvasókönyv jó és hasznos forrás a helytörténetet tanító tanárok és tanítók, valamint a diákok számára, ám Ortutay András levéltár-igazgató értékes munkáját nagy haszonnal forgathatják a honismereti mozgalom szakemberei és intézményei is.

2. A Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 23. köteteként látott napvilágot Esztergom irodalmának város történeti olvasókönyve, annak is az első kötete: a kezdetektől 1526-ig. A kötet előszavában Nagyfalusi Tibor tisztázta az Esztergomi Helikonra vezető kalauz művelődéstörténeti hátterét, az anyaggyűjtés helytörténeti szempontját, a tematikai „esztergomiságot”.

Az Előhegy felőli helikoni látkép után az Őrhegy – Pannónia határán címet viseli az első fejezet, Hegedűs Géza Marcus Auréliusról szóló versezettével. A második rész címe a Főváros Európa orszáugyjain, s benne 16 forrást idéz Érszegi Gézától, Heltai Gáspártól, Makkai Sándortól, Szabó Magdától, Zolnai Lászlótól, Kós Károlytól, Darázs Endrétől, Juhász Gyulától, Arany Jánostól, Szentmihályi Szabó Pétertől, Hegedűs Gézától, Szent László és a kunok mondájából, a Chronika Slavorumból és Kodolányi János Juliánus barátjából.

A harmadik fejezet: Mentsvár – hadak árnyékában címet viseli. Ebben a Rogerius mester Siralmas énekéből idézettek után Jókai Szászország című elbeszéléséből és Makkai Sándor Sárga vihar című regényéből idéznek a válogatók történelmi atmoszférát festő részleteket, majd Gyöngyösi Fergel szerzetes életrajzából, Heltai Gáspár krónikájából, a Képes Krónikából, Thüröczy János Krónikájából, végül az Engel Pál összeállította Saecula Hungariae (1301–1438) 17 forrásrészletét.

A Központ – a humanizmus fénykörében című legerjedelmesebb fejezet 25 dokumentumot tartalmaz. Itt is az irodalom nagy neveivel találkozunk az olvasó. Jelesül: Janus Pannoniusszal, Galeotto Marcióval, Bonfinivel, Gergely Mihály, Czuczor Gergely, Tompa Mihály írásaival, Vaderna József leveleivel, Garázda Péter és Megyericsi János sírfelirataival, Bakócz Tamás körlevelével, Mikszáth Kálmán A kis primás című regényéből, Taurinus elbeszélő költeményéből és Oláh Miklós 1536-os országleírásának hetedik fejezetéből való részletekkel.

Értekes fejezete az ízléses címlappal publikált történeti antológiának Hegedűs Rajmond Irodalomtörténeti kistükre, amely a korszakok tömör művelődéstörténeti szintézisét foglalja össze. A szerzői kislexikon pedig a tanár és a diák biztonságát és eligazodását jelenti a kis kötet végétével.

A Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 1979-től induló kötetei – köztük az Esztergomi Helikonnal – a régiótn túlmutatva már arra is tud vállalkozni, hogy igényes kiadványaival a honismereti és történeti-irodalomtörténeti tudományos közművelődésnek értékes és használható publikációkban álljon a rendelkezésére. Bizunk benne, hogy továbbra is folytathatják értékes munkájukat.

Kanyar József

LUKÁCSY SÁNDOR: Ez volt március 15-e¹

1989. március 15-én végre megtört a jég. Hosszú évek óta először ünnepelhetette az ország szabadon legnagyobb nemzeti ünnepét. Bár bizonyára sokakban ott bujkált még a félelem, mégis fölemelő érzés volt látni, érezni a fölvonuló százezres tömeg hatalmas erejét, vagy este a Dísz téren a föllobbanó fátylak fényénél hallgatni Illyés Gyula, Kassák Lajos, Petőfi Sándor szívből markoló gondolatait. Aki részese volt e nap eseményeinek, szembesülhetett a legtisztább, legnemesebb szándékkal, s talán kapott valamit abból a mámorító érzésből, ami magával ragadta ama réges-régi márciusi nap résztvevőit.

Március 15-e a szabadság születésnapja. E napnak állított emléket *Lukácsy Sándor*, amikor vállalkozott arra, hogy közzéteszi mindazon írásokat, beszámolókat, hírlapi tudósításokat, visszaemlékezéseket, amelyek a kortársak tollából ama sorsfordító időkben napvilágot láttak, ám java részük azóta már kis híján a feledés homályába merült.

A kötetet Petőfi március 15-e emlékére írott verse vezeti be. Az egykorú beszámolók sorában ott találjuk a költő naplójának már ismert részletei mellett az *Életképek* és a *Pesti Divatlap* tudósításait – *Jókai Mór*, *Egryssy Gábor*, valamint *Vahot Imre* tollából. (Ők hárman – Petőfihez hasonlóan – cselekvő részesei az eseményeknek, és soraikból szinte átsüt, izzik a mindenkit magával ragadó szenvedély.)

Az övéknél tárgyilagosabb, a történeteket mintegy kívülről láttató írás a *Pesti Hírlap* névtelen szerzőjének tudósítása a „reform-diadalról”. A cikk írója záró soraiban megállapítja: „...ki e nap eseményeit látta, meggyőződhetett, miként e nép meg van érve a szabadabb intézményekre... megérdemli, hogy azon szebb jövő örököse legyen, melynek kivívásában oly elvitázhatlan dicső részt vón”.

A következő rész négy egykorú röpirat teljes szövegét tartalmazza. A röpiratok szerzői: *Kléb István* (ügyvéd, később Kossuth mellett pénzügyminiszteri titkár, majd Szatmár megye kormány-

biztosa); *Zerffi Gusztáv* (a reformkor hírhedt alakja, aki korábban a Honderűben sorozatosan támadta Petőfit); *Birányi (Schultz) Ákos* (a fiatalon elhunyt hírlapíró, aki 1848-ban a Köztársasági Lapokat szerkesztette); *báró Nyáry Albert* (aki nemesi címe ellenére Vasvári politikai köréhez tartozott).

A négy röpirat alkotja a könyv legerjedelmesebb részét. A szerzők – azon túlmenően, hogy igyekeznek a rendelkezésre álló információk alapján a lehető legteljesebben beszámolni az eseményekről, „az előzményekkel is megismertetnek, okokat és fejleményeket latolgatnak”. Lukácsy Sándor szavaival: ők „a nagy idő első történetírói”.

A könyv következő fejezete a visszaemlékezéseké. A már ismert munkákon (a költő *Vajda János*: Egy honvéd naplójából című írásának, valamint a kalandos sorsú *Degré Alajos* emlékiratának részletei) kívül a későbbi híres orvosprofesszor, *Korányi Frigyes* önéletrajzi feljegyzése, a nyelvész *Hatala Péter* és az író-költő *Székelly József* visszaemlékezései színesítik újabb adalékokkal eddigi ismereteinket. Sajátos „nézőpontja” (a börtönablak) miatt emelem ki e sorból *Táncsics Mihály*: *Életpályám* című munkájának itt közölt részleteit. Számára tudvalevően a börtönből való szabadulást is jelentette a márciusi forradalom.

A könyv zárófejezete körképet igyekszik nyújtani arról, hogyan élte meg az ország szélesebb közvéleménye, a vidék lakossága a forradalom eseményeit. A diadalmámor szinte országos méretű. De nem kerülhetik el figyelmünket azok az őszinte aggodalmat sugárzó beszámolók sem, amelyek egy-egy visszás vagy éppen kifejezetten negatív előjelű döntésről tájékoztatnak (mint például a Pesti Divatlap április 1-jei pápai tudósítása, melyben a szerző fájdalommal említi, hogy a hatóság „korunkban, midőn az egyenlőség és igazság aranymérlege szerepel, az izraelitákat... a polgárok közé bevétetni nem engedti...”).

Meglepetéssel is szolgál a könyv. A hátsó borítón ugyanis közzéteszi *Marco Casagrande olasz szobrász szabadságemlék-művének tervét*, melyhez az egykorú leírás a következőket fűzi magyarázatul: „Hungaria szelleműs hölgy alakjában, kinek fő díszé, mintegy koronája hazánk címere, s mellén a viláogság és honszeretet tüzeit sugárzó nap: fölemelkedvén a nagylelkűség, erő, hősiség és éberséget jelképező négy oroszlántól őrzött s a 12 pesti pont allegóriáival ékesített talapzat fölét, nemes arcvonásai a szabadságot híven ábrázolják, jobbjá égbé nyúló ujjával a magyarok ezreinek, sőt millióinak március 15-i egy szív és lélekkel óriásilag fölharsozott ama fogadására emlékeztetvén: Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk! Baljában pedig diadalmi öntudattal a széttépett bilincs részét a világnak bemutatja, mely bilincs másik felét hősileg lábával tiporja, intvén a népet, hogy szabadságával visszaélni rettegjen, a közérőt szakadások által ne gyengítse, hanem inkább a testvériség s keresztény szeretet által magát konszolidálja, nehogy a zsarnoki erőszak fejünkre növe láb alól kifeszítse a rabláncokat, és

újra a népek nyakába fűzze." Az emlékmű sajnos már nem készülhetett el, ám mindaz, amit kifejezni kívánt, a mára is érvényes.

Nagyszerű vállalkozás Lukácsy Sándoré, még ha (mint ő maga mondja) szerepe „a kódexmásoló alázatos szerzeteseké”, hisz könyvét mások, a szemtanúk, az események részesei írták, akiknek életéről, munkásságáról a könyv utolsó lapjain rövid ismertetések olvashatók. Izgalmas, érdekes, sokoldalú információt nyújtó munka, ajánlom mindenki figyelmébe. (Minerva Kiadó, Bp. 1989.)

Oláh András

NEMESKÜRTY ISTVÁN:

Mi magyarok

A szerző minden magyart érdeklő könyvet írt. Magyar történelmet, a mai magyar országalakos szemével. Mottója: „A múltat nem lehet tőlünk elvenni. De az csak akkor a miénk, ha ismerjük.”

Az előszó hitvallás. Kifejti időszzerű gondolatait, hogy miért írta meg e magyar történelmi áttekintést. Nemzeti irodalmunk szellemi örököséként tisztázza, mit jelent magyarnak lenni. Magyarságtudatunk fő eleme: a közösen beszélt magyar nyelv. De őrizni tudjuk, ha akarjuk, múltunkat. Ezt senki el nem veheti tőlünk.

Számtalan érdekes adat ragadja meg az olvasót. Már Szent László rájött: meg kell teremteni a múltat. Bár a megvakított Vazul unokája, a Szent Jobbot mégis ereklyetartóba foglaltatta s egy Váradhoz közeli bihari bencés kolostorba tetette. A falut azóta Szentjobbnak nevezik. Ma: Siniob, Románia.

A fejezetcímek alatt kis szöveg jelzi, mely korszakot öleli fel a cím. Történeti tárgyú próza, de a ma emberét eligazító, saját jelenkorbeli felelősségére figyelmeztető: vagyis politizáló. Történelmi tényeket sorol, amiktől eláll az olvasó lélegzete. Lebilincseli olvasóját.

A trianoni békeszerződés előzményeiről, következményeiről kegyetlen eseménysort, tényanyagot tár elénk. Az első világháborút közvetlenül követően meglepte a magyar társadalmat, hogy fegyverrel, hadsereggel hódítják meg a Felvidéket, a szinmagyar területeket is, a frissen létesült Csehszlovákia részére. Ugyanígy Horvátország csatlakozása a Szerb Királysághoz és a szerb katonaság előnyomulása Bácskában. De hogy egy 1916-ig semleges, sőt baráti ország, mellyel Ausztria-Magyarország 1918 májusában fegyverszüneti szerződést kötött: Románia, kihasználva Magyarország legyengült állapotát, fegyverrel vonuljon be egy vele hadiállapotban már nem lévő állam területére (melyhez elnyerték francia pártfogóik „engedélyét”), minden elképzelést fölülműt. Ily durva, erőszakos támadás délkeleti irányból a török idők óta nem érte Magyarországot és Erdélyt. Románia megkockáztatta egész Magyarország megszállását, aztán majd eldől, mennyit kap meg belőle. Legalább a Tiszáig. Ugyanígy vélekedtek a csehszlovákok:

legalább a Dunáig! A román királyi hadsereg augusztus 4-én vonult be Budapestre. Egy hadüzenet nélküli támadó kezére került az ország fővárosa!

1920. június 4-én Trianonban a Magyar Királyság, mely Európa hatodik legnagyobb országa volt, elvesztette területe 71 százalékát (Horvátországot is beleértve). Magyarul beszélő, magát magyarnak valló lakosságából három és fél millió főt. Ilyen eset Európa történelmében (Lengyelország feldarabolásán kívül) addig soha nem fordult elő. Magyarországot teljesen feldarabolták.

Nemeskürty könyvében kitér arra: miért Magyarországot tették ilyen mértékben felelőssé az 1914-ben kezdődött háborúért a győztes hatalmak? Majd irodalomtörténeti példát mond: „Az elvesztett területeken 1918 előtt, csak a XIX. sz. folyamán olyan magyar költők és írók születtek, mint: Ady Endre, Arany János, Aprily Lajos, Bánffy Miklós, Benedek Elek, Csiky Gergely, Herczeg Ferenc, Hunyadi Sándor, Jókai Mór, Jósika Miklós, Kaffka Margit, Karácsony Benő, Kassák Lajos, Kemény Zsigmond, Kós Károly, Kosztolányi Dezső, Kuncz Aladár, Madách Imre, Makkai Sándor, Mikszáth Kálmán, Pap Dániel, Petelei István, Remenyik Sándor, Reviczky Gyula, Szabó Dezső, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Tompa Mihály, Tóth Árpád, Zilahy Lajos...”

Képzelmük el nélkülük a magyar irodalmat! A magyar nyelvet, melyet gazdagítottak és magas fokon műveltek-alkalmaztak! Nélkülük szegényebb lenne a magyar irodalom. És szegényebb is, mert ki tudja, hány Arany és Ady és Kosztolányi és Jókai és Mikszáth és Madách született 1920 óta ugyanott, ahol ők egykor, de már nem válhattak magyar írókká.

A névsor nem teljes (és lehetne sorolni pl. a zeneművészettel, a képzőművészettel kapcsolatban is), de jól érzékelteti a velünk történt szerencsétlenség arányait.

A könyv nem csak tananyag, szakemberek kutatási területe, ez mindannyiunk közös élménye. A könyv írója és kiadója abban bíznak, hogy e mű olvasói igazi szenvedéllyel mélyednek el nemzeti történelmünk 1100 évnyi eseményeiben. Abban a reményben ajánlható a nagyközönség kezébe, hogy jelenkori történelmünk, művelődésünk aktuális pillanatában igényes mesterműként, jó szolgálatra hivatott. (Dovin Művészeti Kft., Bp. 1989.)

Dr. Domonkos János

Veszprémi Történelmi Tár II.

Tudvalevő: Történelmi Tár címet viselő periodika kiadására elegendő négy alkalommal került sor: az önkényuralom korától jelent meg századunk első harmadáig – megszakításokkal – az előbb Magyar Történelmi Tár, utóbb csak Történelmi Tár nevű sorozat, melyet háromszor újítottak fel. Napjainkban pedig az MTA Történettudományi Intézete gondozza az Új Történelmi Tárat. E négy

sorozat közös jellemzője, hogy forrásközlés jellegűek, s főleg a régebbiek számos hely- és hadtörténeti vonatkozást is tartalmaznak.

Velük ellentétben az elmúlt évtizedekben jó néhány rangos kiadvánnyal jelentkező Veszprémi Műhely új sorozata, a Veszprémi Történelmi Tár, s ennek is a II. kötete (netán évfolyama?) nem a forráskiadványok számát gyarapítja, hiszen – két oldal kivételével – minden anyaga történelmi feldolgozás jellegű. Közös vonásuk azonban az a dicséretes eljárás, hogy ez az új kiadvány is bő teret szentel a hadtörténelmi anyagoknak, ugyanis a Hadikronika című rovata képezi a kötet több mint kétötödét.

Ismeretes, hogy Veszprém megye akadémiai, levéltári, múzeumi, könyvtári, közművelődési és egyéb intézményei az elmúlt negyed évszázad folyamán számos értékes kiadvánnyal, sorozattal jelentkeztek. A Veszprémi Történelmi Tár tartalmas második kötetét forgatva megállapíthatjuk, hogy a megyei múzeumi igazgatóság továbbra is érdemben járul hozzá a Veszprémi Műhely jó hírűvének öregbitéséhez. Melyben e sorozat viszonylatában meghatározó kezdeményező-szervező szerepet jutott ama Praznovszky Mihály történész-muzeológusnak, akit pár éve sodortak át Nógrádból Veszprémbe a régi rend utolsó forgószéljei, továbbá munkatársának, Veress D. Csaba hadtörténésznek, két kitűnő vártörténeti kötet (Bakonyi várak, A szegedi erősség) és több értékes helytörténeti tanulmány szerzőjének. (Praznovszky korábbi, nógrádi szervezőmunkájáról a folyóirat hasábjain – a Pálmány-kötet ismertetésekor – pár éve már megemlékeztem.)

Lássuk az új kiadvány néhány formai és technikai jellemzőjét!

A nagyméretű kötet ízléses, esztétikus borítókcal jelent meg, s ez jellemzi bőséges illusztrációs anyagát: fotóit, ábráit, metszeteit, rézmetszeteit, rajzait, alaprajzait, térképvázlatait, táblázatit is. Egyedül Molnár András rövid forrástanulmánya nem tartalmaz illusztrációt. Ezt talán a memoáriró negyvennyolcas honvéddőrnagy fotójával, netán a kézirat egyik oldaláról készített felvétellel lehetett volna szemléltetni.

Ha egy 158 szövegoldalt tartalmazó kötetet összesen 153 különféle, gondosan kiválasztott, odaillő illusztráció díszít, akkor ezt a kiadványt nemcsak a kutatók, hanem a műveltebb, laikus olvasók, a diákok is haszonnal forgathatják. A hadtörténelem iránt érdeklődők jóleső érzéssel regisztrálták, hogy a borító címloldalát G. Houfnagelnek Pápa városáról 1617-ben készített, színezett metszete díszíti, melynek eredetijét a Veszprém Megyei Levéltár őrzi. A fotók közül különösen Nagyvári Ildikó remek fényképfelvételei érdemelnek külön figyelmet és elismerést. Mivel ezt az értékes könyvsorozatot a magyarországi könyvszerzők kivül némely külföldi szakműhelyek, tudó-

mányos és könyvtári fórumok is számon tartják – ezt megkönnyítendő, valamennyi feldolgozás végén német összefoglalót helyeztek el az igényes szerkesztők.

A kötet 3 rovata 13 tanulmányt tartalmaz, 15 szakember: fővárosi és vidéki kutatók, muzeológusok, történészek, helytörténészek, tanárok és a honismereti mozgalom más aktívai tollából. Az első és a harmadik rovat – a Régészet és a Művelődéstörténet – 5 régész 4 tanulmányát, továbbá hat művelődéstörténész 4 feldolgozását és 1 forrásközlését rejt magában. Mint említettem, a Hadikronika rovat a legerjedelmesebb, ebben 4 szerző 1–1 hadtörténelmi tárgyú tanulmánya olvasható. Christine Ertel bécsi régész előadásának rövidített változata német nyelven, melyhez magyar összegzés járul. Hozzá hasonlóan S. Perényi Ágota, Glaser Roland, Regénye Judit és T. Bíró Katalin régészeti tanulmányai is alapos kutatásokon, hosszú és eredményes ásatások eredményein alapulnak. Külön is kiemelni a honfoglalás korából származó veszprémi középi temetőről szóló beszámolót. A művelődéstörténeti rovatból Fülöp Gyulának, a Veszprém megyei önkormányzati igazgatásról (1945–1950), Tüskés Gábornak és Knapp Évának Padányi Bíró Márton katolikus püspökről, valamint Tölgyesi Józsefnek Dorosmai János fabulairól (1886–1966) készített feldolgozásait is haszonnal forgathatják az érdeklődők. Rejner Pál heraldikai tanulmánya köz-, had- és helytörténeti vonatkozásokat is bőségesen tartalmaz, hiszen a Nádasdyak s a velük rokon Nádasdi Darabos és Gersei Pethő családok kiemelkedő képviselői – mint például Nádasdy Tamás nádor, egykori dunántúli főkapitány – szorosan kötődtek a nagypolitikához és a közművelődés nemes ügyéhez is. Molnár Andrásnak Galsai Kovács Ernő negyvennyolcas honvéddőrnagy pápai diákélményeiről szóló forrásközlése pedig, azon túlmenően, hogy a memoáriró személye és életútja a maga teljességében is érdekes a hadtörténelmi feltárás számára, még a pápai mezővárosi magyar és német polgárorségről is érdekes adalékokat tartalmaz az 1835–1836-os évekből.

A Hadikronika rovat négy tanulmánya szintén alapos feltárási eredménye. Az elsőt V. Molnár László történész, a Zrínyi Kiadó szerkesztője írta. Tudvalevő, hogy a szerző több mint másfél évtizede foglalkozik különféle társadalom- és hadtörténeti témákkal szűkebb pátriája, a Dunántúl viszonylatában, különös tekintettel Somogy, Zala, Tolna és Veszprém vármegyékre. Avatott ismerője a kanizsai vár múltjának is, melyről nemcsak több tanulmányt, hanem már egy önálló vártörténeti kötetet is publikált. E helyütt Thury György palotai és kanizsai kapitányának történetét dolgozta fel, kiegészítve korábbi kutatási eredményeit, könyvszerzési és forrásfeltárásait. Az életrajzi és hadtörténeti vonatkozásokon kívül jelentős figyelmet szentelt a társadalmi és a gazdasági kapcsolódásoknak, a kanizsai váruradalom hátteréből, a vár korszerűsítésének is. Ezáltal sokoldalúbb, hitelesebb képet vázolhatott fel arról a Thury Györgyről, aki valóban kiemelkedő szerepet játszott a Dunántúl törökellenes végvárrendszerében a XVI. század harmadik negye-

¹A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Kiadványa (1989). Főszerkesztő: dr. Praznovszky Mihály. Szerkesztő: Veress D. Csaba. Veszprém, 1989. 158 old.

dében. Jellemző a szerző forrásfeltáró gondosságára, hogy 9 illusztrációja között három levéltári irat is szerepel, egy az Országos Levéltárból, kettő pedig a Hadtörténelmi Levéltár kevéssé forgatott, nagyon értékes anyagából, a Török kori Iratok Gyűjteményéből.

Vízi László Tamás székesfehérvári helytörténész A végvári rendszer kiépülése a Győri Főkapitányság területén című tanulmányát jelentkeztette a kötetben. Ismeretes, hogy a végvári főkapitányságok – másként: generalatusok, területi hadikörzetek, végvidékek, végvárrendszerek – kutatása még mindig nagyon sok „fehér foltot”, vitás problémát rejt magában, s hogy összegző feldolgozások ezekről elvétve is alig-alig készültek. Így Vízi tanulmánya, mely a hadikörzet 16 várát és palánkvárát, kastélyát önálló alfejezetekben külön-külön is szemügyre veszi, mindenképpen figyelmet érdemel. Imponáló a szerző széles körű szakirodalmi, had- és helytörténeti tájékozottsága, könyvészeti anyagismerete is. Mindazáltal felhívom a figyelmét a Hadtörténelmi Levéltár fenti TIGY-anyagára – mind a 13 iratdobozra –, illetve az Országos Levéltár különféle katonai fondaira, mert ezek nélkül nem lehet végleges, részletes, megnyugtató eredményekhez jutni. A győri végvárvidék mellett valóban külön kell tárgyalni a tőle függetlenül, önálló parancsnoklási jogkörrel rendelkező Komáromot (melyről különben Kecskés László már szép vártörténeti kötetet publikált a Zrínyinél) és a mindenkor alája rendelt Tatát (ha magyar kézen volt, még Geszttest) is, sőt Pápa és a Dunántúli Főkapitányság problematikája is beható kutatásokat igényel a továbbiakban. Ugyanis Győrtől függetlenül, évtizedeken át külön generalatus székelye volt Pápa vára is, melynek fénykora Enyingi Török Ferenc országos – és nemcsak pápai! – főkapitány működésének idejére esett, éppen a XVI. század harmadik negyedére. Ehhez viszont célszerű lesz átnézni az Enyingi Törökök családi – gyakorlatilag teljes egészében katonai vonatkozású – levéltárát is, melyet szintén az Országos Levéltár őriz, a kisebb családok levéltárait tartalmazó fondban. Kritikusabban kell megvizsgálni a Balatonfelvidék némely várának hovatarozását is, mert előfordult, hogy valamely időszakban egyesek – a magánföldesúriak – sem Győr, sem Kanizsa alá nem tartoztak. Azután fel kell tární egypár kimaradt kis hegyvár történetét is, mint például a Csobáncsal szemközt fekvő Hegeyédét is, melyet 1562 áprilisának második hetében semmisítették meg Eckhardt Salm zu Neuburg győri főkapitány, Nádasdy Tamás nádor, továbbá Zala, Sopron és Vas vármegyék, valamint Enyingi Török Ferenc Pápan székeldő dunántúli főkapitány egyesült csapatai, amidőn visszafoglalták a törököktől.

A két török kori témán kívül két II. világháborús hadtörténeti tanulmány is helyet kapott a Hadikronika rovatban. Közülük az első a jeles veszprémi történész-muzeológus, Veress D. Csaba tollát dicséreti: Veszprém megyeiek a domni fronton. I. rész. A mozgósítástól a Don menti állásharcokig (1942. február 24–szeptember 18.). A szerző a tőle megszokott igényességgel,

rendkívüli aprólékossággal, módszeresen, objektív mérlegeléssel tárta fel e sokáig eléggé kényesnek számító hadtörténelmi témát. Nem annyira könyvészeti anyagokra, mint sokkal inkább a Hadtörténelmi Levéltár gazdag irategyüttesére támaszkodott, sőt merített a Veszprém Megyei Levéltár irataiból, továbbá az általa felkutatott balatonfüredi és veszprémi szemtanúk visszaemlékezéseiből is. Érdeklődéssel várjuk tanulmányának II. részét.

Az utolsó hadtörténelmi feldolgozás ugyancsak II. világháborús témát tárgyal Huszár János pápai helytörténész tollából: Ejtőernyős krónika (1938–1941) címmel. Bőségesen merített ő is a Hadtörténelmi Levéltár vonatkozó fondjaiból, továbbá megvallatott 12 háborús veteránt, s átnézte a pápai tanácsházán és a katolikus plébánián őrzött halotti anyakönyveket is. A témakör országos vetületeinek kutatói haszonnal forgathatják ezt a hézagpótló tanulmányt is, melyet szintén kívánatos lenne folytatni, legalább 1945-ig.

Dr. Praznovszky Mihály e színvonalas Veszprém megyei kötet előszavában ekként fogalmazott: „Reméljük, tán a jövő nemzedékei értékelik: ebben az ellentmondásos, helyenként fenyegető tempójú évtizedben s annak is a végén nekünk volt bátorságunk nem az ellilánó értékű és súlyú, hatalmi küzdelemekben görcsülő politikával foglalkozni – hanem következetesen vállaltuk és végeztük eredendő feladatainkat: múltunk kutatását, emlékeink megőrzését és bemutatását... A lényeg nagyon is hétköznapi: a bizonytalan jelenben felmutatni a biztos múlt értékeit, hogy a jövő is létrejöheszen. Reménykedjünk benne.”

Ebben reménykedik a recenzor is, hiszen a Veszprémi Történelmi Tár e kötetje is azt bizonyítja, hogy a Pannon táj nagy múltú régióinak sorában a „veszprémi műhely” továbbra is számottevő tudományos értéket és kulturális szerepkört képvisel.

Dr. Fenyvesi László

DESCHMANN ALAJOS:

Kárpátalja műemlékei

E kötet megjelenésével olyan könyv került az olvasókhoz, amelyet sok évtizeden át nélkülözni voltunk kénytelenek. A mai ember számára alig ismert, vagy teljesen ismeretlen építészeti, történelmi és egyháztörténeti emlékeket ölel fel, amelyet saját hibáinkon kívül eddig nem ismerhettünk meg.

A könyv címét tekintve műemlékek ismertetésére vállalkozott a szerző, de úgy érzem, ennél többet nyújt. Ha figyelmesen olvassuk a könyvet, nemcsak az emlékek, de az emlékeket létrehozó és megtartó (emlékeket megőrző) emberek sorsa is kirajzolódik. Megelevenedik előttünk az elmúlt viharos évszázadokban itt élő magyarság élete, különös tekintettel a XX. századra.

A települések, építészeti emlékek elemzése során arra is rádöbbenünk, mennyire folytonosak,

az általános magyar építészeti kultúrával azonosak ezek a kőbe, fába faragott, kőből vagy fából alkotott emlékek. Ezt a folytonosságot még a magyarságot kényszerűen elválasztó határok sem voltak képesek lerombolni. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az ott élő magyarok lelkéből sem lehetett kioltni a hovatartozás tudatát, noha ezt néha nagyon embertelenül, kegyetlen drasztikussággal végezték.

A könyvben közölt képeket nézve nagyon ismerősek a várromok, várak: Szerednye, Nagyszőlős, Ugocsa, Munkács vára, a szentmiklósi várkastély stb. A középkori kis templomokat tekintve a Szabolcs-Szatmár megyei kis templomokkal von párhuzamot akaratlanul is az ember, de bizonyos értelemben még a dunántúliakra is emlékeztetnek pl. a Gerényi-rotunda. Ha középkori falfestményeit nézem, óhatatlanul megjelennek a szalonnai kis körtemplom falképei, vagy a kővágoórsi evangélikus templom, de legjobban a vele-méri római katolikus templom falfestményeire emlékeztet. Mindez az említett egészet, a folytonosságot bizonyítja, de ugyanez a helyzet a középkori épületek tekintetében, vagy ha a városok utcaképeiről készült fotókat, akvarelleket nézzük. Ezek az építmények európai szinten, európai ízléssel készültek az elmúlt századokban. A Kárpátján élő magyarság még beszédében, tájszólásaiban sem változott lényegesen az elmúlt hetven évben, sőt ezeken a területeken – talán kényszerűségből – jobban megőrizték hagyományait, mint az anyaországban. Nálunk ugyanis a néphagyomány megőrzése helyett a „haladó hagyományt” próbálták elfogadtatni – sajnos nem is sikertelenül. Az eredményt ismerjük.

Ezt a könyvet melegen ajánlom nemcsak a műemlékkel foglalkozóknak, de a turistáknak is, különös nyomatékkal pedig az ifjúságnak. A felnövekvő generáció részére bizonyos értelemben történelmi hiányt pótló is lehet ez a könyv. Ezen túlmenően nagyon jó volna, ha eljutna e könyv a városi és falusi könyvtárakba, hogy minél többen megismerjék e tájat és népünknek ezt a sokat szenvedett részét. Végül, de nem utolsósorban nagyon jó volna, ha ez a könyv fogantatásának helyére, a Kárpátjára is eljuthatna, sőt Erdélybe és a felvidéki, délvidéki magyarsághoz is. Mindez azonban a szegénység, a magas ár miatt nem könnyű feladat. Ebben nélkülözhetetlen a társadalmi összefogás és állami támogatás, esetleg szervezetek, intézmények segítségével, sőt, bizonyos rendezvények bevételeinek felajánlása is járható út volna.

Röviden szólnom kell még néhány gondolatban a szerzőről. Deschmann Alajos Kárpátján született, tehát a gyökerei mélyek. Ilyen elmélyülten, szeretettel, szépen csak a szülőföldről lehet írni. A mű bizonyíték rá, hogy ez a szerzőnek sikerült. Nem voltak nyelvi nehézségei, megvolt a kellő helyi ismeret, meg a szorgalom, amely nélkül nem képzelhető el egy ilyen hatalmas anyag összegyűjtése, úgy levéltári, könyvtári kutatás, mint a helyszíni bejárás tekintetében. Nyilván nem hiányoztak a segítőkész partnerek sem, ami ugyancsak nélkülözhetetlen egy ekkora mű elkészítésében. (Tájak, Korok, Múzeumok kiadása, Bp. 1990.)

Mezősi József

Két néprajzi monográfia a „halott faluról”

1989-et szokás a „temetések évének” is nevezni. Ezt politikai események indokolják, ám kétségtelen, hogy két jelentős tudomány – történeti és néprajzi – monográfia is megjelent a temetőről, a temetkezésről. Hosszas vajúdas, elfektetés után a szerző halála után 28 évvel került a boltokba Herepei János könyve a Házsongárdi temetőről.¹ Balassa Iván pedig egy igen szép kiállítású könyvben összefoglalta a temetők néprajzáról máig tudhatókat.

A halál, a temetés mindenkit megráz. Nem véletlen, hogy a halálhirdetéseknél különleges kultúrája alakult ki: a temetésekre mindenki különleges gonddal és igénnyel jár el; nem hanyagolható hagyománya van az öltözködésnek és a kondoleálásnak: a nagy temetéseket a televízió közvetíti vagy tudósít róla, s ezeket milliók nézik stb. Évente egyszer mindenki elzarándokolt a halottaihoz (de legalábbis gyertyát gyújt emlékeztükre). A temető, a holtak birodalma, vagy ahogy László Gyula jellemezte, a „halott falu” szokásai természetesen a hagyományos mozzanatok megőrződése mellett átalakulóban vannak. Szinte minden faluban van már ravatalozó (ezzel megszűnt a háztól temetés), elkülönülnek a régi és új temetők. A temetők néprajzi kutatása már a múlt században nagy lendülettel megindult, mégis viszonylag szűk „sávban” haladt előre. Elsősorban egyes sírjelek eredetét, a mai a temetőknek a honfoglalás koriakkal való (nem bizonyítható) kapcsolatát vizsgálták. A teljes „környezetre”: a halállal kapcsolatos hiedelmekre, a temető fizikai és szellemi elhelyezkedésére kevesen figyeltek föl. Most tárgyalt szerzőink mellett nagy érdeme van ezen a területen Kunt Ernőnek, aki az utóbbi évtizedben két jelentős munkát is letett e témában az asztalra.

A két most tárgyalandó monográfia szerzőinek életútja egy ponton szorosan összefonódott. 1938-ban Herepeit a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának nevezték ki. A rákövetkező évben Balassa Iván került ugyanoda múzeológusnak. Herepei a Házsongárdi temető régi sírköveit búvárolta. Balassa a székelyföldi temetőket mérte föl. Herepei könyvét – többek között – ugyancsak Balassa Iván rendezte sajtó alá.

A „hősöket szülő és temető” város, Kolozsvár messze földön ismert, költők által sokszor megénekelt temetője a Házsongárdi temető. Herepei e szavakkal ajánlja könyvét: „A Házsongárdi temető az igazi Kolozsvár. Mindannyiunk találkozóhelye, ahol minden kolozsvárinak legalább egyszer meg kell jelennie.”

¹A házsongárdi temető régi sírkövei. Akadémiai. Bp. 1988.

²A magyar falvak temetői. Corvina. Bp. 1989.

³Temetők népművészete. Corvina. Bp. 1983. és Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Gondolat. Bp. 1987.

Talán nem szentségtörés, ha Herepei temető-monográfiáját tudománytörténeti „kriminek” nevezem. A tudós az 1585-ben megnyitott, s megannyi hírességet és egyszerű polgárt őrző temető első másfél évszázadát kutatta föl. Eldőlt, behantolt sírköveket kapart elő és megpróbálta a felirataikat rekonstruálni. A talált adatoknak levéltári anyagban nézett utána. Így minden sírról, pontosabban sírban nyugvóról igyekezett minél teljesebb képet összeállítani. A régi Kolozsvár életének minden napjai elevenednek meg ebben a könyvben – 141 fejezetben, azaz „sírköben”. Úgy szólalnak meg tudományos vallatással a Házsongárdi temető sírkövei, mit Edgar Lee Masters Spoon River-i holtjai. A sírkő-életutak reflektálnak egymásra, az életutak összekapcsolódnak, párhuzamosan futnak, elszakadnak. Herepei munkáját tehát nemcsak a Kolozsvár története iránt érdeklődők, a felirattan (epigrafia) művelői, hanem a történeti „krimik” kedvelői is bizonyára élvezettel forgatják.

Balassa Iván közel ötvenesztendő gyűjtőmunka után írta meg a magyar falusi temetők néprajzát. Gyönyörű képekkel illusztrált monográfiájában a temető és a temetkezés minden területét igyekszik bejárni. A magyar falusi temetők néprajzi kutatásának programját már 1973-ban meghirdette az Ethnographia-ban, most pedig maga próbálkozott meg az óriási feladattal.

A temetőben a hozzáértő már az első pillantásra egy tucat információ birtokába juthat, ha ismeri annak jelrendszerét. Rögtön kiderül a beavatottnak, hogy kik vannak itt eltemetve, milyen vallásúak, foglalkozásúak, neműek, korúak. Persze ezek az információk területenként és nemzetiségenként változnak. A temető jelképrendszere vizuális, ezért a színek, sírformák, díszek bírnak különleges jelentéssel. Balassa Iván könyvéből megtudhatjuk a vörös és fekete szín jelentését, a szív- és csillagábrázolásokat, valamint a növényi motívumok jelentését. Megtudhatjuk például azt, hogy a napjainkban oly elterjedt szomorúfűz-motívumra csak a reformkortól vannak adataink. A református temetők legfontosabb szimbóluma később áttevődött a gyászjelentésekre (partecédulákra) is. Érdekes, hogy gyors jelentkezése a parasztság és a polgárság körében szinte lehetlenné teszi annak megállapítását, hogy melyik irányból indult el a szimbólum terjedése.

A szerző előbb a település és a temető viszonyát mutatja be, majd belépünk a cinterembe (nem terem az, mint ahogy azt sokan képzik, hanem temetőkert!), s megismerkedünk a sírral, azok elhelyezkedésével, a temetőgondozással, a temetői szokásokkal, a temető költészetével stb. Érdekes jelenség a „halott faluban” az élők rétegződésének megfelelő elkülönülés. Külön temetkeztek gazdagok (módosabbak) szegények, s csak a temető „árkában”, határán van hely az ismeretleneknek, a keresztietlenül megholtaknak, az öngyilkosoknak. Előfordul az egyes foglalkozási ágak szerinti elkülönülés is. Vannak díszsírhelyek (közvetlen a temetőkápolna mellett), s akadnak egyszerű cseledtemetők (puszták népének). Balassa Iván szerint ez a rétegződés, rang szerinti elkülönülés a mai városi temetőkben is érezhető. Gondoljunk csak a

Kerepesi, a Farkasréti és Rákoskeresztúri új köztemetőkre!

A temetők, a temetkezés szokásainak, történetének megismerése mindenképpen egyfajta önismeretet is eredményez. Emlékezzünk csak, mit mondott Sütő András naplójában az öreg kárpitos: „Jertek majd ki a síromhoz világítani, nem azért, hogy engem lássatok, vagy én lássak valamit, mivel a föld betömi szemem, hanem, hogy saját arcotokra hulljon a gyertya világa”.

Balázs Géza

Közoktatás és tanügyigazgatás Baranya megyében (1945-1985)¹

A közelmúltban jelent meg Bernics Ferenc tollából az a kötet, amely a megye közoktatását és tanügygazdálkodását tekintti át az 1945-től a közelmúltig terjedő négy évtizedben.

A könyv első részében a szerző általános képet ad a jelzett korszakról, külön kitérvén a történelmi örökségre, illetve az 1948-cal fémjelzett fordulat éve utáni fejlődésre. Itt tárgyalja az óvodákat, az általános iskolákat, illetve a középfokú oktatási intézményeket. Külön rész szól az iskolák államosításáról, amely korszakhatár az oktatásügy fejlődésében, a torzulások előidézésében. Először az államosítás politikai indítékait, az ezzel kapcsolatos kétféle koncepciót veszi sorra, majd szól a történelmi örökségről, a háború következményeiről és az újjáépítés menetéről. Ezt követően tér rá a koalíciós években zajló küzdelmek taglalására, amelyek az általános iskolák körül zajlottak. Itt kerít sort a tandíjfizetésről, illetve az általános iskola ingyenességéről, a tankönyvkérdésről, a latin nyelv oktatásának, illetve elhagyásának problémájáról, a fakultatív hitoktatásról szóló viták megvilágítására. Az 1948-as iskolaállamosítás tárgyalásánál először az 1947-es választások utáni politikai helyzet változását veszi szemügyre, sort kerít az államosítást megelőző politikai küzdelmek bemutatására és a nem állami iskolák államosításával kapcsolatos országgyűlési vitákra, valamint az ebben a kérdésben hozott határozat ismertetésére. Részletesen taglalja még az oktatási intézmények államosításának végrehajtását. Mellékletként csatolja az 1948. évi 33. törvénycikk, illetve a 8000/1948. évi VKM számú rendelet szövegét.

A harmadik részben a közoktatás tanácsi irányításáról, igazgatásáról és felügyeletéről szól. A bevezető után először a közoktatás tanácsi testületek által történő irányításáról, majd a szakigazgatási szervezetről, végül pedig a felügyelet és az irányítás alakulásáról ejt szót. Ezen rész végén sem marad el az összegzés és néhány következtetés levonása.

¹Pécs, 1989. Kiadja a Baranya Megyei Tanács, a Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja, a Baranya Megyei Levéltár, a Baranya Megyei Művelődési Központ és a Baranya Megyei Könyvtár, 310 old.

A negyedik szerkezeti egységben az iskolakörzetesítés és tanügyigazgatás témaköre kerül szóba a jelzett évtizedekben. Az itt is meglévő bevezetőt követően a folyamat szakaszait veszi sorra. Az első koalíciós kormányzás éveiként jellemzett időszak a második szakaszt több kisebb egységre bontja. 1950-től 1953-ig tart a „gyorsított fejlődés”, majd „új szakaszként” jellemzi az 1956-os politikai válság előzményeit, lefolyását, valamint a „konszolidáció” éveit 1954-től 1960-ig. Külön emlékezik az 1960-as évek reformtörekvéseiről és körzetesítési gyakorlatáról.

Nagy teret szentel az utolsó szakasznak, amelynek során kritikával illeti azokat az illúziókat, amelyek az iskolák összevonásához vezettek. Sort kerít az igazgatási változások következményeinek

elemzésére, az országos „településhálózat-fejlesztési koncepció” bemutatására, a demográfiai hullámzás hatására. Megemlékezik azokról az iskolahelyreállítási törekvésekről is, amelyek az 1980-as évek közepét jellemezték.

Az utolsó részben dokumentumokat közöl 1986-ig bezárólag, melynek első részében a koalíciós időszak, a másodikban az iskolák államosítása, míg a harmadik részben a tanácsirányítás és tanügyigazgatás időszaka szerepel.

A több intézmény közös kiadásában megjelenő kötet nemcsak értékes adalék azoknak, akik a jelzett témakör iránt érdeklődnek, hanem 1945 utáni történelmünk általános kérdéseire is rávilágít.

Dr. Vargha Dezső

Korondi fejfa (Móser Zoltán felvétele)